

Vélemény

Vámos Ágnes: *Kétnyelvű oktatás Magyarországon: tannyelvpolitika, tannyelvpedagógia* című doktori munkájáról

A doktori mű témája a kétnyelvű oktatás. Egyedisége, hogy szerzője teljes szakmai pályafutásából fakad, így nem egyetlen nagyobb kutatás eredményeinek a bemutatása, hanem Vámos Ágnes több évtizedes, folyamatos tudományos-szakmai tevékenységének új kutatási eredményekkel kiegészített, kritikus szemléletű szintézise. Abba a komplex és multidiszciplináris nemzetközi kutatási trendbe illeszkedik, amely a kétnyelvű oktatást a különféle közösségi szinteken (egyéni, csoportos, nemzeti szint) és intézményi, valamint módszertani programokban vizsgálja.

A mű fókuszában a magyarországi tannyelvpolitika és a tannyelvpedagógia áll, eredményei a nyelvi tervezés, a nyelvpolitika, a nyelvoktatás és az oktatáspolitikai szempontjából relevánsak és újszerűek. Egyik legfontosabb megállapítása, hogy „a tannyelvpolitika a koronként változó nyelvtanulási és nyelvoktatási érdekek, általában az iskoláztatás, nevelés adott keretei között működik, s mindegyikre közvetlenül hat az általános nyelvpolitika [...] amely a társadalom, gazdaság, kultúra egészének szövege” (165. old.). Másik lényeges tézise, hogy „a tannyelvpolitika és tannyelvpedagógia kapcsolata egymást erősítő és gyengítő elemek rendszere”, és hogy „a tannyelvpolitikai célokat annak megfelelő tannyelvpedagógiával lehet elérni” (172. old.). Végkonklúziója, hogy „a tannyelvpedagógia szakmai elhanyagolása mind a tannyelvpolitikai, mind a pedagógiai célok elérését veszélyeztetheti” (173. old.).

A téma igen aktuális, lévén, hogy Magyarországon az idegen nyelvismeret még mindig nem éri el a nemzetközi versenyképességhez szükséges szintet, sem a beszélt nyelvek számának, sem azok szintjének tekintetében. A kétnyelvű oktatás pedig azon lehetséges színterek egyike, amely jelentős mértékben tudna hozzájárulni a kialakult helyzet javításához mind motivációs, mind nyelvfejlesztési szempontból. E törekvésünkben Vámos Ágnes munkája, hatalmas ismeret-, forrás- és adatanyaga révén, szilárd bázisát adhatja a jövő fejlesztéseinek, és komplexitása miatt jelentős szakmai érdeklődésre tarthat számot.

A következőkben a doktori mű tudományos eredményeit, érdemeit értékelem azok előfordulásának sorrendjében, és rátérek azokra a pontokra is, amelyek kérdéseket, kritikai megfontolásokat vetettek fel bennem olvasás közben, elsősorban elméleti, módszertani vagy

szerkezeti szempontból. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ezek egyáltalán nem kisebbítik a disszertáció jelentőségét.

Bevezető fejezet helyett Vámos Ágnes az első részben a témaválasztását indokolja meg (6. old.). A szakterület iránti elkötelezettsége és kitartó figyelme tiszteletet parancsoló. Életműve jelentős hozzájárulás nem csupán a hazai kétnyelvű oktatás eredményességéhez, hanem általánosabban nézve is a magyarországi nyelvtanulás hatékonyságának növeléséhez. A témára fókuszált személyes szakmai életút láttán és ehhez kapcsolódóan azonban nem vált számomra egyértelművé, hogy miként illeszkedik e dolgozat magyar vonatkozásain túl a nemzetközi kutatási térbe, és melyek azok a hazai és a nemzetközi kutatási tevékenységben már fellelhető konkrét eredmények (vagy éppen hiányok), amelyek Vámos Ágnes munkáját inspirálták. Nehezíti az olvasó dolgát az is, hogy (Bevezető fejezet híján) nem kapunk arról képet, hogy az egyes fejezetek mire vállalkoznak, logikájukat tekintve hogyan épülnek egymásra, és hogy végighaladva rajtuk, a neveléstudomány mely alterületein jutunk majd újszerű tudományos eredményhez.

A második, az elméleti alapokat tartalmazó fejezetet Vámos Ágnes a doktori mű kulcsfogalmainak meghatározásával, a kétnyelvű oktatás, a tannyelvpolitika, valamint a tannyelvpedagógia terminusok tisztázásával kezdi (2.1. rész). A kétnyelvű oktatás tárgyalása során megnyerő szakirodalmi tájékozottsággal mutat rá a fogalom sokféle megközelítésére, rokonfogalmaira, koncepcionális változataira és történeti változásaira. Az alfejezetet azzal zárja, hogy „A 'kétnyelvű oktatás' gyűjtőfogalom. Általánosabban lefedi azt, hogy két nyelv és nem nyelvi tantárgyak oktatása összekapcsolódik. Ezt használom a továbbiakban.” (9. old.) Jó volna tudni azt is, hogy e részletesen vázolt terminológiai bőségből a szerző értelmezésében pontosan mely összetevők alkotják a jelzett gyűjtőfogalmat (vagy, ahogy később utal rá: „ernyőfogalmat”; 13. old.). Mi indokolja az általánosítást? A kétnyelvű oktatással szemben a tannyelvpolitika terminus már jól körülhatárolt, egyértelmű a hatóköre és a célja is (11. old.). A tannyelvpedagógia problematikáját is komoly szakirodalmi megalapozottsággal és árnyaltsággal tárgyalja és kitér a kódváltás jelenségére is; a fogalom definiálására azonban már nem kerül sor.

A kétnyelvű oktatásról szóló (2.2 és 2.3) alfejezetek imponáló történeti áttekintését nyújtják magának az oktatási formának és a hozzá kapcsolódó kutatásoknak Magyarországon. Érdekes volna látni azt is, hogy Vámos Ágnes hogyan látja e kutatások eredményeit nemzetközi

összehasonlításban: hogyan viszonyulnak ezek más országok gyakorlatához és más anyanyelvi háttérű tanulók eredményességéhez?

A második fejezet 4. alfejezete a dolgozatban alkalmazott kutatásokról szól. A 2.4.1. rész az értekezés kutatási problémáját, céljait és fő kérdéseit fogalmazza meg. „Az értekezés kutatási problémája a magyarországi kétnyelvű oktatás tannyelvpolitikájának és tannyelvpedagógiájának kapcsolata.” (17. old.). Vámos Ágnes vizsgálati fókusz a ebből egyértelműen kiderül, ezt követően azonban – a célok és a fő kutatási kérdések értelmezéséhez – tudnunk kellene azt is, hogy a hazai kétnyelvű oktatás tannyelvpolitikájának és tannyelvpedagógiájának „kapcsolatában” pontosabban milyen problémát lát. A célmeghatározások (jellemzők leírása, keresése, a kapcsolat modellálása stb.) és a kérdések a kutatási téma leíró jellegű megközelítését vetítik előre.

Az értekezéshez felhasznált kutatások módszertanának áttekintésére és indoklására szintén az *Elméleti alapok* fejezetben, a 2.4.2. részben kerül sor (18-20. old.). „Az értekezés új kutatások és több, különböző időben végzett kutatás szintézise, metodológiát tekintve kvalitatív és kvantitatív feldolgozást is tartalmaz.” Példaértékű az a gazdag módszertani eszköztár, amellyel Vámos Ágnes dolgozik. Körültekintő tervezést mutat, hogy kutatásai időben elnyúló jellegre való tekintettel, bizonyos vizsgálatokat időről időre megismételt és a változásokat nyomon követte. Az elemzésekhez saját személyes tapasztalatait is felhasználja, kritikus szemlélettel és fegyelmezett szubjektivitással. Az értekezés több száz forrásra épülő forráskutatást is alkalmaz, amelyek hatókörét, perspektíváját és a feldolgozásuk metodológiáját egy jól áttekinthető mátrixba (2.2. táblázat) rendezi.

Maga a módszertani áttekintés azonban megmarad általános szinten: a leírás nem konkretizálja, hogy az adott megközelítés vagy jellemző az értekezésben bemutatott vizsgálatok közül pontosan melyekben érvényesültek. Nem teremt kapcsolatot az itt bemutatott elvek és a későbbi fejezetekben említett konkrét vizsgálatok között (nem tudni, hogy amit *itt* elmond, *ott* mire vonatkozik). Időnként csak annyi szerepel, hogy pl. „A 2008/2009. tanévi kérdőíves vizsgálatban” (150. old.), majd ezt már csak az eredmények bemutatása követi. Ily módon – a konkrét kutatás-módszertani háttér (a résztvevők, a mérőeszközök, az adatelemzés módszerének bemutatása) nélkül – nehéz értelmezni, megítélni a fejezetek elején feltett kutatási kérdésekhez kapcsolódóan bemutatott vizsgálati eredményeket. Ez különösen azon vizsgálatok

esetében volna lényeges, amelyek még máshol nem, csak ebben az értekezésben kerültek publikálásra (tehát nem férhetők hozzá).

A 3. fejezettől kezdődően kerül sor az elméleti (történeti), majd empirikus kutatások eredményeinek bemutatására, a korai tannyelvpolitikától a két tanítási nyelvű oktatás eredményességének vizsgálatáig. E (3-11.) fejezetek egységes, logikus szerkezetet követnek: kérdésfelvetésekkel indulnak, amelyet azok tematikus alfejezetekben történő kifejtése követ, leíró szemlélettel, példás részletességgel és gazdag forrásanyaggal illusztrálva. A fejezetek Vámos Ágnes összegzésével, értékelésével, a feltett kérdésekre adott válaszával zárulnak. A történeti bemutatást jól áttekinthető, rendszerező táblázatok és ábrák segítik (pl. tanítási nyelvekről, jogszabályokról, idegen nyelven/két nyelven nevelő-oktató intézményekről).

A 4. fejezet (Az idegen nyelvű tagozatok és oktatáspolitikai a 20. század első felében) a magyarországi viszonyokat és azok változásait mutatja be részleteiben és tényszerűen, gazdag magyar forrásanyagra támaszkodva. Miközben Vámos Ágnes rendre utal, majd a fejezet összegzésében (4.7) ki is tér a nemzetközi kontextus befolyására a különféle folyamatokban, nem említi a kapcsolódó nemzetközi szakirodalmat. Mit tart fontosnak e folyamatokban az oktatáspolitikai és a nyelvtanulási tágabb kontextusából? Milyen érintkezési pontjaik vannak a közép-kelet európai, európai oktatáspolitikai, nyelvpolitikai folyamatokkal, előzményekkel? Az angol, a francia és az olasz kapcsolatok, illetve a nyelvtanítási módszerek és a tannyelvpedagógia tárgyalása során a kitekintés a nemzetközi kutatási térbe (már csak azok hatásai miatt is) különösen érdekes volna. Ugyanígy, az 5-9. fejezetek esetében is a dolgozat gondolati anyaga sokat nyerhetne, ha a bemutatás kitérne a többi (vagyis) szocialista ország releváns folyamataira.

A 8. fejezet tárgyalja a nyílt nyelvpolitika hatását. Bár a doktori értekezés 2016-ra datált, a történeti bemutatás egyes időbeli utalásai nincsenek ehhez igazítva ebben a fejezetben: több olyan utalást tartalmaz a szöveg, amely 2015-re utal mint a történeti bemutatás jelenére (pl. „Az iskola azóta is, azaz 2015-ben is hasonló profillal működik.” 118. old.; „Számos iskola ma is kétnyelvű profillal és több célnyelvvel működik 2015-ben is.” 119. old.).

A 9. fejezet mélyreható részletességgel mutatja be a két tanítási nyelvű oktatást 2008 és 2015 között: az iskolalétesítés szempontjait, valamint a kétnyelvű oktatás országos, regionális és települési alapadatait. A 10. fejezet írja le a kétnyelvű iskolák tanulóit: családi hátterüket, az

esélyegyenlőtlenség jellemzőit, az iskola és a család kapcsolatát. Az eredmények hasznosíthatósága szempontjából érdemes volna a jelenségek okait is feltárni. Ezekben a fejezetekben különösen hiányzott nekem, hogy a vizsgálatok kutatás-módszertani háttérére (pl. a résztvevők kiválasztására, a mérőeszközökre, az adatelemzés módjára stb.), valamint nemzetközi összehasonlítására nem láthattam rá.

A 12. összefoglaló fejezet a doktori munka fő kérdéseire ad választ. Rendkívül jelentősnek tartom Vámos Ágnesnek azt – a bírálatom elején is már kiemelt – végkövetkeztetését, hogy az általános nyelvpolitika „a társadalom, gazdaság, kultúra egészének szövege” (165. old.). Örölnék, ha kifejtené mit ért itt „szöveget”. További kérdésként merült fel bennem nyelvészként az, hogy vajon mindaz, amit a magyar nyelvtanulóról és a magyarországi nyelvtanulásról/-tanításról ebben a speciális (két nyelvű) kontextusban megállapított, miként viszonyul más országok tapasztalataihoz, más anyanyelvűek eredményességéhez, tanulási stratégiáihoz, oktatási módszereihez (pl. 149-151. old.). Tágabb kontextusba helyezve ezeket a jelenségeket, széleskörű munkássága alapján, neveléstudósként, miben látja annak okát, hogy minden erőfeszítés ellenére mind a mai napig elmarad Magyarországon az idegen nyelvismeret szintje még a hasonló helyzetben levő országokétól is?

A formai szempontok tekintetében a doktori mű szerkezete jól áttekinthető és logikus. A szöveg könnyen olvasható, a tartalmi megértést gondosan szerkesztett táblázatok és ábrák is segítik. A 11. fejezet kivételével azonban a fejezetek nem tartalmazzak egy olyan bevezető részt, amely definiálná céljukat és rámutatna relevanciájukra a dolgozat egésze szempontjából. Csupán a felsorolt kérdések orientálják az olvasót a tartalmi fókuszok tekintetében.

Az elemzéseknél okoz némi problémát, hogy miközben óriási adathalmazra épülnek, nem minden adatforrást jelöl a szerző. A 7. fejezetben (Tannyelvpolitikai fordulat az 1980-as években) például egyebek mellett arról ad számot, hogy „[a] kéttannyelvű oktatás beindításának második évében, az 1988/1989. tanévben kérdőíves vizsgálat zajlott az iskolák személyi és tárgyi ellátottságára, az idegen nyelvű tantárgyak tantervi követelményeinek teljesítésére, a tanulók tudásának első megítélésére és a képzéssel kapcsolatos élményekre irányulóan. Ebből kitűnik, hogy ...” (111. old.). Nem tudni azonban pontosan hol, ki vagy milyen intézmény folytatta le a kérdőíves felmérést, és hogy ennek eredményei eredetiben hol hozzáférhetők. Hasonló probléma jelentkezik a 11. fejezetben is, ami a két tanítási nyelvű oktatás eredményességét tárgyalja, többek között érettségi vizsgák és országos kompetenciamérések

eredményei tükrében, és elemez számos, az eredményességet befolyásoló tényezőt. Itt például Vámos Ágnes arra mutat rá, hogy „[az] óra-megfigyelések, a pedagógusokkal folytatott beszélgetések (főleg a kilencvenes évek elején), valamint a Kétnyelvű Iskoláért Egyesület által szervezett belső pedagógustovábbképzés tapasztalatai szerint a nyelvváltás kérdése érdekelte leginkább a pedagógusokat” (149. old.). Hasznos volna látni, hogy az állítás háttérében álló adatok részleteiben hol hozzáférhetők, a szerző (vagy más kutatók?) mely munkájában olvashatók.

Az értekezés szerkesztési szempontból megfelelő, csupán kisebb hivatkozásbeli pontatlanságok (pl. a szövegbeli hivatkozásokban bent maradtak angol nyelvű megfogalmazások: pl. 7. old.-on Cookson and Sadovnik 2002), betű elütések, szükségtelen egybeírások, apróbb mondatszerkesztési pontatlanságok és központosági hibák fordulnak benne elő.

Összegzés: Vámos Ágnes szakmai életművén alapuló doktori munkája jelentős és egyedülálló hozzájárulás a magyar kéttannyelvű oktatáshoz. Egyedülálló az által, hogy nem csupán a tudományos kutató, hanem az oktatáspolitikában és a köznevelésben is jártas szakember perspektívája ötvöződik a soraiban. A magyar viszonyokat gazdag adat- és forrásállomány felhasználásával rendkívül részletesen mutatja be és elemzi. A bemutatott eredmények hitelesek és meggyőzőek. Téziseit elfogadom új tudományos eredményként.

A fentiek alapján a doktori mű tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez. A nyilvános vita kitűzését javaslom.

Budapest, 2017. november 29.

Károly Krisztina
az MTA doktora